

DE DEFECTIBUS OD MSZAŁU PIUSA V DO MSZAŁU JANA XXIII

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

W POSZUKIWANIU KOŚCIOŁA CHRYSTUSOWEGO

V

REDAKTOR SERII

Dawid Mielnik

Dawid Mielnik

De defectibus od Mszału Piusa V
do Mszału Jana XXIII
Pomiędzy wiernością i zmianą

Wydawnictwo KUL

Recenzenci

prof. dr hab. Artur Andrzejuk, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
dr hab. Monika Komsta, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Opracowanie redakcyjne
Dawid Mielnik

Opracowanie komputerowe
Dawid Mielnik

Projekt okładki i stron tytułowych
Dawid Mielnik

Wykorzystane materiały graficzne
truk; pixabay.com

Opracowanie indeksów
Dawid Mielnik

Korekta tłumaczenia streszczenia i spisu treści
Maria Kantor

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2022

ISBN książki: 978-83-8288-032-8
ISBN serii: 978-83-8061-896-1

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1 H, 20-708 Lublin
tel. 0-81 740-93-40
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl
[http:// wydawnictwo.kul.lublin.pl](http://wydawnictwo.kul.lublin.pl)

Druk i oprawa: volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin,
tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

„Sicut tu Me tractabis in Missae sacrificio, ita te tractabo in ultimo iudicio”

Adagium kapłańskie

Wprowadzenie

W jaki sposób powinien zachować się kapłan w sytuacji, gdy po spożyciu postaci eucharystycznych uświadomi sobie, że zamiast wina w kielichu znalazła się sama woda? Co powinien uczynić celebrans wtedy, gdy tuż przed konsekracją drugiej z postaci eucharystycznych uświadomi sobie, że zapomniał dolać do kielicha wymaganej przepisami mszalnymi wody? Jak powinien postąpić w sytuacji, gdy dokona skutecznej konsekracji chleba, po czym uświadomi sobie wadliwość drugiej postaci eucharystycznej i nie będzie mieć w żaden sposób możliwości jej dostarczenia: wolno mu kontynuować Mszę tylko na samym przeistoczonym chlebie czy nie można mu tego robić? Czy w przypadku realnej obawy trzęsienia ziemi bądź zawalenia się budynku kościelnego kapłanowi wolno przerwać rozpoczętą Mszę Świętą i ewakuować się w bezpieczne miejsce?

Prawdopodobnie zdecydowana większość świeckich nie byłaby w stanie udzielić na takie pytania odpowiedzi bądź te wynikałyby raczej z intuicji niż z wiedzy¹. Faktycznie nie ma się czemu dziwić – powyższe kazusy należą do problematyki ściśle związanej z posługiwaniem duchownych, stąd wydaje się czymś naturalnym, że to właśnie księża celebrujący na co dzień Mszę Świętą powinni posiadać odpowiednią, specjalistyczną wiedzę umożliwiającą im sprawne odnalezienie się i prawidłowe postępowanie w tych nadzwyczajnych sytuacjach. W rzeczywistości jednak tak nie jest. Również w tym przypadku jeżeli księża byłby w stanie udzielić prawidłowych odpowiedzi na powyższe kazusy, to wynikałoby to raczej z intuicji niż z przyswojonej wiedzy.

Uzasadnienie powyżej tezy jest stosunkowo proste – w Mszałe Rzymskim, którym kapłani obrządku łacińskiego posługują się na co dzień, przedstawione kazusy nie zostały opisane ani wyjaśnione. Autorzy Ogólnego wprowadzenia do Mszału Rzymskiego zdecydowali się na faktycznie usunięcie działu znanego w tradycyjnych, przedsoborowych Mszałach Rzymskich jako *De defectibus in ce-*

¹ Por. G. Lewis, *The Bible, the Missal, and the Breviary; Or, Ritualism* (Edinburgh: T. & T. Clark 1853) 15.

*lebratione missae occurrentibus*². Skoro zatem współcześni kapłani są wychowywani i kształceni na tzw. Mszałe Pawła VI³, nierzadko przy całkowitej nieznajomości tzw. Mszału Jana XXIII, jest raczej oczywiste, że nie będą oni dysponowali wiedzą obecną w tej ostatniej księdze liturgicznej. Zupełnie inny problem polega na tym, że nawet przy ewentualnej znajomości zasad przedstawionych w *De defectibus* tradycyjnego Mszału ich faktyczne zastosowanie podczas celebracji *novus ordo missae* wcale nie musi być takie oczywiste, ponieważ obydwie Mszały stanowią zamknięte całości i przepisy obecne w jednej księdze liturgicznej nie mogą tak po prostu być aplikowane w przypadku celebracji Mszy na podstawie drugiego Mszału, jeżeli nie sprzeciwiają się w sposób bezpośredni ich rubrykom⁴. W obecnych czasach w obliczu opublikowania przez Franciszka dokumentu zatytułowanego *Traditionis custodes*⁵, który znacząco ogranicza możliwość korzy-

² Związane to było z bardzo daleko idącą reformą, która praktycznie od początku napotkała na zdecydowany sprzeciw ze strony niektórych wiernych. Zob. S. Araszczyk, „Nova et vetera w liturgii Mszy św. według Mszału Pawła VI”, *Liturgia Sacra* 26/1 (2020) 95.

³ Zob. *Missale Romanum ex Decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II Instauratum Auctoritate Pauli PP. VI Promulgatum. Editio iuxta Typicam* (Vatican: Typis Polyglottis Vaticanis 1970); *Missale Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici concilii vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum. Editio typica altera* (b.m.w.: Libreria Editrice Vaticana 1975); *Missale romanum ex decreto Sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum auctoritate Pauli PP. VI promulgatum Ioannis Pauli PP. II cura recognitum* (Città del Vaticano: Typis Vaticanis 2002). Działu *De defectibus* nie ma w Mszałe Pawła VI ani w edycji typicznej pierwszej, ani w drugiej, ani w trzeciej.

⁴ Zob. „Odpowiedzi na pytania przesłane do Komisji”, *Anamnesis* 18/4 (2012) 108–109; „Odpowiedzi na szereg pytań przekazanych do Komisji ds. Kultu Bożego i Dyscypliny Sakramentów”, *Anamnesis* 18/3 (2012) 83.

⁵ Francesco, „Lettera apostolica «Traditionis custodes» sull’uso della liturgia romana anteriore alla riforma del 1970”, w: https://www.vatican.va/content/francesco/it/motu_proprio/documents/20210716-motu-proprio-traditionis-custodes.html (dostęp: 10.10.2021). Dokument ten znacząco ograniczył zakres korzystania z tradycyjnej liturgii, mimo iż dotychczasowa polityka Stolicy Apostolskiej zmierzała raczej do rozszerzania pozwoleń na taką celebrację. Zob. Sacra Congregatio pro Cultu Divino, „De usu Missalis Romani iuxta editionem typicam anni MCMLXII Quattuor abhinc annos”, *Acta Apostolicae Sedis* 76 (1984) 1088–1089; Ioannes Paulus II, „Littera apostolica quibus Commissio quaedam ad plenam ecclesialem communionem Fraternalitatis sacerdotalis a sancto Pio X sodalium vel eidem coniunctorum expediendam instituitur *Ecclesia Dei*”, *Acta Apostolicae Sedis* 80 (1988) 1495–1498; Benedictus XVI, „Litterae apostolicae De usu extraordinario antiquae formae Ritus Romani *Summorum Pontificum*”, *Acta Apostolicae Sedis* 99/9 (2007) 777–781. Zwięzła historia poszczególnych regulacji w sprawie dostępu do Mszału Jana XXIII została przedstawiona w: D. Mielnik, „Droga do *Summorum Pontificum*. Kolejne regulacje Kościoła w zakresie dostępu do tradycyjnych obrzędów liturgicznych rytu rzymskiego w świetle oceny teologicznej i filozoficznej”, *Studia Bydgoskie* 11 (2017) 213–224.

stania z tradycyjnego Mszału Rzymskiego, należy zakładać, że znajomość wśród duchownych części *De defectibus* będzie jeszcze mniejsza⁶.

Dział *De defectibus* obok *Rubricae generales* oraz *Ritus servandus in celebratione missae* stanowił jedną z trzech głównych części wprowadzających do tradycyjnego Mszału⁷. Choć wydawać by się mogło, że była to ta „najmniej ważna” część, to jednak faktycznie bez jej znajomości bardzo trudno jest wyobrazić sobie godną celebrację tradycyjnej Mszy Świętej w rycie łacińskim. Dział *De defectibus* bowiem opisywał pewne nieprawidłowości, które mogły pojawić się podczas sprawowania liturgii. Część ta wyposażała kapłana w odpowiednią wiedzę z jednej strony do tego, żeby skutecznie unikać takich defektów, z drugiej zaś strony obecne tam rubryki pouczały celebransę, jak powinien się zachować w sytuacji, gdy do jakiejś nieprawidłowości już dojdzie.

Dział *De defectibus* towarzyszył Mszałowi Rzymskiemu już od jego pierwszej typicznej edycji przygotowanej po zakończeniu Soboru Trydenckiego w 1570 roku. Papieże nie rezygnowali z umieszczania obecnych tam wytycznych aż do 1962 roku, kiedy to po raz ostatni dział ten pojawił się w Mszale Rzymskim⁸. Wraz z odnową liturgiczną dokonaną po Drugim Soborze Watykańskim twórcy odnowionej księgi liturgicznej zdecydowali się na połączenie *De defectibus*, *Rubricae generales* oraz *Ritus servandus in celebratione missae* w jeden dział zatytułowany *Institutio generalis Missalis Romani*, gdzie zrezygnowano z osobnej części, która mogłaby zostać uznana za odpowiednik dawnego *De defectibus*. Dział ten nie pojawił się ani w pierwszej edycji z 1969 roku, ani w pierwszym typycznym wydaniu odnowionego Mszału Rzymskiego, ani nawet w kolejnych edycjach z 1975 i 2002 roku.

Mimo że część *De defectibus* była konsekwentnie powielana od 1570 do 1962 roku, to jednak można przypuszczać, że dział ten na przestrzeni kilkuset lat ulegał jakimś zmianom. Co prawda w bulli *Quo primum* Pius V zastrzegł, iż dokonywanie jakichkolwiek modyfikacji w Mszale Rzymskim jest zabronione, niemniej od

⁶ Szczegółową dyskusję na temat obowiązywalności Mszału Jana XXIII podczas pontyfikatu Pawła VI przedstawia: D. Mielnik, „Czy Mszał Jana XXIII został kiedykolwiek zakazany?”, *Teologia Młodych* 6 (2017) 29–39.

⁷ Zob. ks. Czesław Krakowiak, „Papież Paweł VI i nowe Ordo Missae (1969)”, *Teologiczne Studia Siedleckie* 12 (2015), w: <http://vademecumliturgiczne.pl/2018/09/02/papiez-pawel-vi-i-nowe-ordo-missae-1969/> (dostęp: 10.10.2021). Czwartym działem była jeszcze część *De anno et eius partibus*, przy czym ta dotyczyła bardziej kalendarza liturgicznego niż samej Mszy Świętej.

⁸ Do pewnych korekt doszło jeszcze w 1965 roku, niemniej nie wydano wtedy żadnej edycji typicznej Mszału. Zob. *Ordo missae, Ritus servandus in celebratione missae et De defectibus in celebratione missae occurrentibus. Editio typica* (b.m.w: Typis Polyglottis Vaticanis 1965); S. Araszczyk, „Nova et vetera w liturgii Mszy św. według Mszału Pawła VI”, 93.

początku oczywiste było, że zakaz ten nie dotyczy literalnie każdego zdania obecnego w edycji typicznej z 1570 roku, ale Mszału jako całości. Z tego też powodu od początku wprowadzano np. nowe formularze ku czci nowo kanonizowanych świętych, zmieniając przecież w ten sposób Mszał Rzymski, a jednocześnie zdając sobie sprawę z tego, że modyfikacje te w żaden sposób postanowienia Piusa V nie naruszają.

Podobnie mogło być z wytycznymi *De defectibus*. Chociaż już pobieżna analiza tych rubryk w Mszałe Piusa V i Jana XXIII pozwala stwierdzić, że badacz ma do czynienia z tymi samymi rozdziałami w obrębie działu, to jednak zauważalne są pewne mniejsze lub większe różnice, które upoważniają do stwierdzenia, że w jakimś zakresie ta część Mszału zmianie uległa. Przeanalizowanie tego, co zmieniło się na przywołanej przestrzeni niemal 400 lat (od 1570 do 1962 roku), wydaje się niezwykle ciekawym przedsięwzięciem badawczym zwłaszcza w kontekście współczesnych kontrowersji liturgicznych.

Celem niniejszego opracowania będzie próba ustalenia zakresu różnic wprowadzonych w dziale Mszału Rzymskiego zatytułowanym *De defectibus in celebratione missae occurrentibus*⁹ od Mszału Piusa V do Mszału Jana XXIII¹⁰. Realizacja celu pracy będzie możliwa dzięki dogłębnej i szczegółowej analizie porównawczej oraz teologicznej tych ksiąg liturgicznych, które zostaną wskazane jako materiał źródłowy niniejszego opracowania.

W pierwszej kolejności należy zastanowić się nad schematem procedowania. Z całą pewnością wyciąganie wniosków teologicznych w zakresie poszczególnych zaobserwowanych różnic musi poprzedzić etap analiz, w którym te różnice zostaną wskazane. Poza tym należy również mieć na uwadze taki etap badań, gdzie nastąpi próba już nie szczegółowego, ale ogólnego spojrzenia na zaobserwowane zmiany. Takie analizy pomogą np. w ustaleniu, na którym etapie

⁹ Czasami dział ten w języku łacińskim jest również nazywany *De defectibus in celebratione missarum occurrentibus*.

¹⁰ Należy wyraźnie podkreślić to, że celem opracowania nie jest przedstawianie systematycznej teologii poszczególnych norm prawnych obecnych w *De defectibus*. Ten wątek zostanie co najwyżej opracowany obok głównego nurtu analiz. Różnice w *ordo missae* pomiędzy Mszałem Piusa V a Mszałem Jana XXIII zostały przedstawione w: D. Mielnik, „Liturgia katechumenów Mszałów Piusa V i Jana XXIII. Czy to samo *ordo missae*?”, *Iuvenes errantes* 2016 (red. D. Mielnik) (Lublin: Koło Naukowe Teologów KUL 2017) 119–130; D. Mielnik, „Liturgia wiernych Mszałów Piusa V i Jana XXIII. Czy to samo *ordo missae*?”, *Teologia Młodych* 7 (2018) 81–91. Różnice pomiędzy *ordo missae* w pierwszym i trzecim typicznym wydaniu Mszału Pawła VI zostały przedstawione w: D. Mielnik, „W którym kierunku zostały przeprowadzone zmiany *ordo missae* w trzecim wydaniu typicznym Mszału Rzymskiego?”, *Iuvenes errantes* 2016 (red. D. Mielnik) (Lublin: Koło Naukowe Teologów KUL 2017) 131–149.

rozwoju Mszału Rzymskiego zdecydowano się na wprowadzenie największych zmian. Konieczna również wydaje się chociaż pobieżna prezentacja działu *De defectibus*, ponieważ ta część tradycyjnego Mszału Rzymskiego z różnych powodów jest słabo znana.

W niniejszym opracowaniu wykorzystane zostaną dwie podstawowe metody pozwalające na realizację postawionego celu badawczego. Pierwszą z nich będzie analiza porównawcza, która zostanie użyta w części pracy poświęconej zestawieniu różnic w poszczególnych księgach liturgicznych. To narzędzie umożliwi wychwycenie wszystkich istotnych rozbieżności dzielących poszczególne księgi liturgiczne, zwłaszcza Mszał Piusa V i Mszał Jana XXIII¹¹. Drugą metodą badawczą będzie synteza teologiczna polegająca na próbie wskazania implikacji teologicznych wynikających z zaobserwowanych różnic pomiędzy rubrykami poszczególnych ksiąg liturgicznych.

Odnosnie do materiału źródłowego z całą pewnością dwoma podstawowymi źródłami będą typiczne wydanie Mszału Piusa V z 1570 roku, a zatem tzw. *editio princeps*, oraz typiczne wydanie Mszału Jana XXIII z 1962 roku, a zatem kolejno pierwsze i ostatnie wydanie typiczne tzw. Mszału przedsoborowego. Obok tych dwóch podstawowych materiałów źródłowych warto wykorzystać w analizach jeszcze i inne wydania typiczne, co zapewni szerszy ogląd problemu. Obok nich edycjami typicznymi są jeszcze Mszał Klemensa VIII z 1604 roku, Mszał Urbana VIII z 1634 roku, Mszał Leona XIII z 1884 roku oraz Mszał Benedykta XV z 1920 roku. Uwzględnienie w badaniach wszystkich tych wydań nie wydaje się potrzebne i nadmiernie mogłoby obciążyć prowadzone analizy zbyt wielką ilością szczegółowych informacji niewnoszących zbyt wiele do końcowych wniosków. Dlatego sensowne wydaje się ograniczenie do czterech materiałów źródłowych. Z tego zestawu (oprócz wskazanych już Mszału Piusa V i Mszału Jana XXIII) istotne wydaje się uwzględnienie Mszału Klemensa VIII oraz Mszału Benedykta XV¹². Taki wybór jest zasadny z jednego podstawowego powodu. Edycja z 1604 roku stanowi drugą edycję typiczną Mszału Rzymskiego, a zatem pierwsze wyda-

¹¹ W niniejszym opracowaniu wyrażenie „Mszał Piusa V” nie należy rozumieć w jego potocznym znaczeniu (jako dowolna edycja niezreformowanego Mszału Rzymskiego), ale w sensie ścisłym, tzn. jako typiczna edycja Mszału opublikowana w 1570 roku, chyba że z kontekstu w oczywisty sposób wynika co innego.

¹² Tekstami źródłowymi będą zatem: *Missale romanum. Editio Princeps (1570)* (Città del Vaticano: Libreria Ed. Vaticana 1998); *Missale Romanum ex decreto sacrosancti Concilij Tridentini restitutum, Pii Qvinti pontificis maximi iussu editum, et Clementis VIII. auctoritate recognitum* (Roma: Ex Typographia Vaticana 1604); *Missale romanum ex decreto Concilii Tridentini restitutum S. Pii V pontificis maximi iussu editum aliorumque pontificum cura recognitum a S. Pio X reformatum et Benedicti XV auctoritate Vulgatum* (Vatican: Juxta Typicam Vaticanam 2004); *Missale*

nie wzorcowe od *editio princeps*, w którym papież mógł wprowadzić jakieś zmiany w dziale *De defectibus*. Z kolei edycja z 1920 roku stanowi ostatnie wydanie wzorcowe Mszału sprzed edycji typicznej Jana XXIII, która przecież nie przez wszystkich katolików jest uznawana¹³.

Analizy zostaną ustrukturyzowane w obrębie czterech rozdziałów. Na samym początku przedstawiona zostanie krótka charakterystyka działu *De defectibus*. Jak zauważono wcześniej, taki rozdział jest potrzebny dla przybliżenia regulacji stanowionych w tej części Mszału. Konieczne wydaje się chociaż pobieżne zaprezentowanie wszystkich punktów obecnych w *De defectibus*, strukturyzując je według rozdziałów przyjętych przez prawodawcę.

W części drugiej analizy zostaną zogniskowane wokół rozbieżności obecnych w poszczególnych edycjach typicznych Mszału Rzymskiego. Ta część pracy przygotowuje materiał do dalszych badań, a zatem na podstawie zaobserwowanych rozbieżności będzie można przystąpić do wyciągania wniosków natury teologicznej i jurydycznej. Schemat procedowania powinien zostać przeprowadzony zgodnie ze strukturą *De defectibus*, a więc na podstawie kolejnych rozdziałów tej części Mszału.

Zapowiadany rozdział trzeci zostanie w całości poświęcony ukazaniu przekazu teologicznego i jurydycznego wynikającego z różnic wprowadzonych w poszczególnych edycjach Mszału Rzymskiego. Podstawą do przeprowadzenia takich analiz będą rozbieżności wskazane w rozdziale drugim niniejszego studium. Struktura i schemat procedowania będą analogiczne do tego zaproponowanego w rozdziale wcześniejszym, a zatem będą obejmować poszczególne części *De defectibus*.

W rozdziale czwartym analizy zostaną zogniskowane wokół dwóch tematów. Pierwszym z nich będzie ukazanie zmian, jakich dokonano w rubrykach *De defectibus* w poszczególnych analizowanych edycjach typicznych Mszału względem wcześniejszego analizowanego wydania. Podstawą dla przeprowadzenia takich badań będą wnioski wyciągnięte w rozdziale drugim oraz trzecim niniejszego opracowania. W części drugiej rozdziału czwartego wytyczne *De defectibus* zostaną ukazane w świetle reprezentatywnych tematów teologicznych wpływających z obecnych tam regulacji w zestawieniu z odnowionym Mszałem Rzymskim.

romanum ex Decreto SS. Concilii Tridentini Restitutum Summorum Pontificum Cura Recognitum. Editio typica 1962 (Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana 2007).

¹³ Co prawda tzw. indultowcy i lefebryści, celebrując tzw. Mszę trydencką, korzystają właśnie z edycji typicznej Jana XXIII, niemniej np. już sedewakantyści, uznający za ostatniego prawowitego papieża Piusa XII, za punkt wyjścia w celebracji przyjmują właśnie edycję typiczną Benedykta XV z pewnymi zmianami Piusa XI i Piusa XII.

W formie aneksu umieszczone zostaną dwa apendyksy. Pierwszym z nich będzie synoptyczne zestawienie rubryk *De defectibus* poszczególnych edycji typicznych analizowanych w niniejszym studium. Ten załącznik umożliwi śledzenie analiz przeprowadzonych zwłaszcza w drugim rozdziale opracowania. Kolejnym apendyksem będzie synoptyczne zestawienie tłumaczenia rubryk *De defectibus* z Mszału Benedykta XV oraz Mszału Jana XXIII. Ten aneks z kolei da pełny wgląd w mało znane wytyczne tego działu Mszału osobom nieposiadającym dobrej znajomości języka łacińskiego.

Spis treści

Wprowadzenie	7
---------------------------	---

Rozdział I: Charakterystyka działu <i>De defectibus in celebratione missae</i> <i>occurentibus</i> w Mszału Jana XXIII	15
1. Ogólna prezentacja części <i>De defectibus</i> i najważniejsze zasady regulowane przez ten dział.	17
2. Działy <i>De defectibus</i>	20

Rozdział II: Różnice w poszczególnych Mszałach	29
1. Nieprawidłowości po stronie chleba.	32
2. Nieprawidłowości po stronie wina.	34
3. Nieprawidłowości po stronie formy.	36
4. Nieprawidłowości po stronie intencji	37
5. Nieprawidłowości w dyspozycji duszy	38
6. Nieprawidłowości w dyspozycji ciała	39
7. Nieprawidłowości w samej celebracji	41

Rozdział III: Wymowa teologiczna i jurydyczna różnic w rubrykach Mszałów ...	51
1. Nieprawidłowości po stronie chleba.	53
2. Nieprawidłowości po stronie wina.	61
3. Nieprawidłowości po stronie formy.	72
4. Nieprawidłowości po stronie intencji	77
5. Nieprawidłowości w dyspozycji duszy	82
6. Nieprawidłowości w dyspozycji ciała	88
7. Nieprawidłowości w samej celebracji	102

Rozdział IV: <i>De defectibus</i> w kontekście poszczególnych edycji Mszału i teologii odnowionego Mszału Rzymskiego	135
1. <i>De defectibus</i> w kontekście poszczególnych edycji Mszału	137
1.1. Zmiany wprowadzone w Mszału Klemensa VIII	138

1.2. Zmiany wprowadzone w Mszałe Benedykta XV	141
1.3. Zmiany wprowadzone w Mszałe Jana XXIII	142
2. <i>De defectibus</i> w kontekście teologii odnowionego Mszału Rzymskiego	145
2.1. Fakt obecności/nieobecności działu <i>De defectibus</i> w tradycyjnej i odnowionej liturgii	145
2.2. Konieczność dbania o czystość rytu	146
2.3. Msza Święta jako najważniejszy akt kultu	148
2.4. Znaczenie ofertorium.	150
2.5. Konsekracja jako kluczowy moment Mszy Świętej	151
2.6. Szacunek okazywany Hostii	153
2.7. Kapłan jako strażnik godności rytu i ofiarnik	155
Zakończenie	157
Bibliografia	163
Aneks 1: Synopsa <i>De defectibus</i> Mszałów Piusa V, Klemensa VIII, Benedykta XV i Jana XXIII.	177
Aneks 2: Tłumaczenie <i>De defectibus</i> Mszałów Benedykta XV i Jana XXIII	197
Indeks źródeł	209
Indeks osobowy	211
Summary	215
Table of contents	219